

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Београд

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ

На предлог Одељења за историју, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду на својој XIII редовној седници, одржаној 29. јуна 2023. године, именовало је комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *Писма цара Манојла II Палеолога* докторанда Милорада С. Ђорђевића из Пожаревца, у саставу:

1. Проф. др Влада Станковић
2. Проф. др Драгољуб Марјановић
3. Доц. др Дејан Гашић

Пошто се упознала са достављеном докторском дисертацијом колеге Милорада Ђорђевића, Комисија има част да Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду поднесе следећи

РЕФЕРАТ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Докторанд Милорад Ђорђевић рођен је 1971. године у Жагубици где је завршио основну школу. Средњу школу је завршио у Неготину. На Филозофски факултет Универзитета у Београду, Одељење за историју, уписао се 1991. године. Дипломирао је 1995. године. Упоредо са студијама историје на истом факултету студирао је и класичне науке где је све испите положио до 1998. године. Образовање је наставио на постдипломским студијама на Одељењу за историју на којима је у оквиру израде магистарског рада у потпуности истражио тему *Византија и Срби у доба Комнина*.

Колега Ђорђевић је радни век започео као професор историје у Пожаревачкој гимназији 1996. године. У тој установи радио је до 2006. године када је постављен за директора музеја у Пожаревцу. На том радном

месту остао је пуну деценију, до 2016. године. Данас ради као кустос историчар.

Као директор музеја спровео је више пројеката које је финансирала Европска Унија. Међу њима значајно место заузима пројекат „Маргум“ у оквиру кога је организован научни скуп на коме је презентовао резултате својих истраживања о византијским историјским изворима који помињу овај локалитет. Са групом колега 2001. године основао је Удружење историча Браничева и Тимочке крајине које издаје часопис *Браничевски гласник*. У том часопису објавио рад из историје Византије у доба хунске најезде. За сличне стручне и научне скупове приредио је радове из византијске историје у Подунављу за време династије Комнина са посебним освртом на град Браничево. Аутор је историјске монографије о Хомољу као посебне студије о старијим периодима историје са ослонцем на византијске и српске изворе. У сарадњи са домаћим и светским стручњацима 2008. године организовао је међународни научни скуп о Пожаревачком миру.

Докторанд Милорад Ђорђевић објавио је следеће научне радове:

- Радовановић Љ., Ђорђевић М., *Хомоље – историјска монографија*, Жагубица 2000.
- Ђорђевић М., *Хуни на Дунаву*, Браничевски гласник 1, Пожаревац 2002, 13–22.
- Ђорђевић М., *Угарска опсада Браничева*, Зборник радова са Научног скупа Историјског архива Пожаревац, Браничево кроз војну и културну историју Србије, свеска 3, Пожаревац 2006, 41–50.
- Ђорђевић М., *Margum у делу византијског историчара Приска*, VIMINACIVM 15, Пожаревац 2007, 265–272.
- Ђорђевић М., *Власи у Хомољу*, Браничевски гласник 7, Пожаревац 2010, 69–81.
- Ђорђевић М., *Град Браничево у време Јована II Комнина*, VIMINACIVM 16, Пожаревац 2011, 115–122.
- Ђорђевић М., *Путеви кроз Хомоље*, Радови са научног скупа Хомоље у миту и историји, 2013, 53–67.
- Ђорђевић М., *Путеви кроз Звижд*, Радови са научног скупа о Звижду и Пеку, 2014, 167–174.

- Ђорђевић М., *Остаци прошлости*, Жагубица 2018.
- Ђорђевић М., Репецић А., *Култ шумске мајке Мума Падури*, Кучево 2018.
- Ђорђевић М., *Хомоље*, Жагубица 2019.
- Ђорђевић М., *Бељани петак у Хомољу*, Жагубица 2020.
- Ђорђевић М., Јацановић Д., Репецић А., *Чудна места у Хомољу*, Жагубица 2021.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет истраживања колеге Ђорђевића у докторској дисертацији под насловом *Писма цара Манојла II Палеолога* јесу историјски подаци садржани у кореспонденцији василевса-писца и њихово сциентистичко вредновање.

Истраживање је јасно хронолошки ограничено. Доњу временску границу представља почетак преписке цара Манојла II Палеолога. Познато је да је прво сачувано писмо Манојла II писмо је упућено његовој мајци, царици Јелени Кантакузини Палеологини. Оно се односи на догађаје који се могу датовати у време око 1365. године. На другој страни, горња хронолошка граница одређена је сасвим формално временом цареве смрти, а то је 1425. година. Овде се не превиђа ни чињеница да је остарели василевс због болести престао да пише још неколико година пре упокојења. У сваком случају, истраживање се може слободно ограничити на раздобље живота цара Манојла II Палеолога (1350–1425).

Циљ истраживања теме дате у наслову докторске дисертације је најпре превод са грчког на српски језик свих познатих писама византијског цара Манојла II Палеолога. Овај превод подразумева и постојање комплетног критичког апарата који прати основни текст дисертације. Уз потпуно сагледавање осталих историјских извора онога времена и њихово упоређивање са подацима из цареве преписке добиће се студија о писмима византијског цара Манојла II Палеолога, уз преглед историје Византијског царства у његово доба (1350–1425) на основу кореспонденције цара–писца.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Свестан да је пред њом веома захтеван и нимало лак задатак, докторанд Милорад Ђорђевић је на самом почетку свог рада нагласио да ће у истраживању које следи његове основне хипотезе бити следеће:

- Писма Манојла II Палеолога представљају историјски извор јасно хронолошки ограничен. Без обзира када су писма настала она говоре о личностима и догађајима из царевог живота (1350 – 1425).

- Владавина Манојла II Палеолога обележена турском доминацијом која је ретко прекидана периодима повремене самосталности Византијског царства. Ова самосталност била је последица слабљења турске централне власти до које је дошло после битке код Ангоре (1402) и смрти султана Бајазита I Јилдирима.

- Писма владара су увек драгоцен историјски извор. Такав случај је и са писмима василевса Манојла II Палеолога, јер у њима он говори о догађајима, процесима и појавама, као савременик, а већим делом и као учесник круцијалних збивања.

- У савременој византологији се са разлогом сматра да је последње столеће хиљадугодишње византијске историје заправо само увод у историју Османског царства, државе која ће у следећих неколико векова бити једна од оновремених највећих светских сила. Завршну етапу историје царства Ромеја, поготово XIV век, на погубан начин обележили су грађански ратови који су у великој мери ослабили Византију и учинили је неотпорном према све насртљивијим суседима, Србима на Балканском полуострву и, поготово, Турцима на подручју Мале Азије, некадашњег језгра светске источноримске империје. Пре свега, реч је о међусобицама унутар владајућег царског дома Палеолога, последње византијске династије, сукобима чији је учесник и сведок био и сам цар Манојло II Палеолог, трвењима која су у таласима погађала умногоме смањену и ослабљену државу. И цар-писац био је свестан колики погубан учинак по државу имају оваква унутрашња сучељавања, па их је упоредио са гангреном која нагриза људски организам.

- Његови коресподенти су личности из јавног живота, попут знаменитог интелектуалца Димитрија Кидона, тако да се на основу Манојлових писама може боље сагледати византијско друштво у доба када се Византијско царство ближило своме заласку. Овај извор је драгоцен, нарочито, јер недостају други. Проучавање византијског друштва је нарочито важно због поређења са државама и градовима западне Европе. За разлику од Византијског света који се свео на престоницу и неколико градова и области, у коме се војна слабост и опадање културе осећа на сваком кораку, латински свет западне Европе био је у успону, што се одражавало и у царевим писмима. Један од показатеља те немоћи био је однос према цркви чији је углед доживео извесну осеку. О томе на особен

начин сведоче и покушаји византијских владара да са римокатоличком црквом склопе унију.

- Будући да је византијски василевс Манојло II Палеолог оставио богату писану заоставштину, различиту по литерарном жанру (писма, богословски дијалог са припадником ислама, посмртна слова, па чак и један сановник), у дисертацији ће бити укључено и вредновање укупног царевог књижевног стваралаштва.

- Писма Манојла Палеолога су важна за српску историју у мери у којој цар у њима говори о догађајима у којима учествују српски владари и претенденти, заједно са царем. То су походи султана Бајазита I Јилдирима у Малој Азији и после његове смрти ратови његових синова за упражњени османски престо. У овим ратовима учествовали су византијски и српски владари, често и на супротним странама завађених претендата. Ратови међу турским принчевима, наравно, утицали су и на дешавања у Византији и Србији.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Докторанд Милорад С. Ђорђевић поднео је Комисији докторску дисертацију која обухвата 244 странице и подељена је на осам поглавља која су, опет, подељена на већи број одељака. После Предговора (стр. 1–21), у коме се говори о епистографији у византијској књижевности, рукописима писама и издањима, као и досадашњим проучавањима царевих писама, следи прво поглавље *Писма као историјски извор* (стр. 22–75). У њему су предмет истраживања време и место настанка писама, читалачка публика, поводи за писање, вера у Бога, туга као тема, али и хумор и иронија.

У другом поглављу *Историјски контекст настанка епистографије цара Манојла II Палеолога* (стр. 76–83) реч је о василевсовој породици у писмима, пре свега о историјату међусобних односа у царском дому Палеолога, односа који су често попримали обележја најснажнијих трвења.

У трећем поглављу *Писма из Солуна* (стр. 84–90) у средишту истраживачке пажње колеге Ђорђевића посредни су раздобља када се Манојло Палеолог, у два маха, налазио на положају намесника у другом граду Византијског царства.

У четвртном поглављу *Писма из Цариграда* (стр. 91–97) расправља се о првој деценији самосталне владавине (1391–1399), односно до његовог путовања у западну Европу.

У петом поглављу *Писма из турског табора* (стр. 98–115) обухваћена је василевсова преписка из оних месеци када је испуњавајући своје вазалне обавезе према османлијском султану Бајазиту I Јилдириму морао да турској војсци шаље помоћне одреде које је сам предводио.

У шестом поглављу *Писма са Запада* (стр. 116–135) говори се о царевом кореспонденцији из периода од 1399. до 1403. године када је тражећи помоћ на дворовима западноевропских владара боравио у Италији, Француској и Енглеској.

У седмом поглављу *Новија писма из Цариграда* (стр. 136–142) у средишту занимања су писма Манојла II састављана од 1403. до цареве смрти. Превасходно је реч о епистолама које се тичу василевсових односа са црквом.

У осмом, последњем поглављу *Кореспонденти и епистографија цара* (стр. 143–219) побројани су сви они којима је василевс упућивао своја писма. Осим појединих чланова царска породице (мајка Јелена Кантакузина Палеологина, брат Теодор Палеолог), познатих византијских интелектуалаца (Димитрије Кидон, Манојло Хрисолорас), црквених великодостојника (солунски митрополит Гаврило, анкарски митрополит Макарије), ту је и млади италијански интелектуалац Гварино из Вероне.

На самом крају су *Закључак* (стр. 220–233), *Списак извора и литературе* (стр. 234–244) и *Биографија аутора* (стр. 234).

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Докторска дисертација *Писма цара Манојла II Палеолога*, оригиналан је научни рад који представља значајан допринос сциентистичкој проблематици којој је посвећен. По многим својим вредностима ова дисертација представља продор у нове и до сада неистражене области. Реч је о једном свеобухватном погледу на Византијско царство изнутра, поготово у светлости чињенице да је реч о раздобљу које није покривено савременим историјским списима. Историчари, пре свега цар-писац Јован Кантакузин и полихистор Нићифор Григора, завршавају своје историје догађајима из шесте деценије XIV столећа, а о следећим десетлећима византијске историје, десетлећима у којима је живео и деловао Манојло II Палеолог, сазнајемо из дела тзв. „историчара пада“, који пишу тек после османлијског заузећа Цариграда (1453) и пропасти Византије.

У овој дисертацији на посебан начин је осветљен и положај Византије као вазала османлијског султана, у периоду између Маричке (1371) и Ангорске битке (1402), као и учешћу царства у десетогодишњим ратовима који су вођени међу синовима Бајазита I. Као савладар свог оца Јована V Палеолога, управо је Манојло Палеолог морао да стекне то недостојанствено

искуство вазала јер је био приморан да испуњава вазалне обавезе тако што је са византијски одредима био приморан да месецима учествује у турским војнима кампањама.

У царевим писмима се могу видети и одблесци грађанских ратова у Византијском царству чији је учесник, у неколико наврата, и сам био као и јасна свест о њиховој погубности за државу. Отуда је и чувена његова оцена у којој је грађански рат изједначио са гангреном, болешћу која опасно угрожава организам царевине.

Посебно су драгоцене закључци које је на основу царевих писама докторанд Ђорђевић донео о односу Византије и латинског света западне Европе, средине коју је, боравећи у Италији, Француској и Енглеској, могао и сам да упозна изблиза. Четворогодишњи боравак у западној Европи, Француској пре свега, уверио је василевса да су очекивања како ће Латини помоћи Византији у борби против Турака једноставно нереална. С том спознајом, он је касније и саветовао сину и наследнику Јовану VIII Палеологу да унапред одустане од покушаја склапања црквене уније, а у циљу добијања војне помоћи. Био је то савет који Јован VIII Палеолог ипак није услишио.

Писма василевса Манојла II Палеолога су ваљан извор и за једно од најсложенијих питања византијске цивилизације, питања односа световне и духовне власти, односа цркве и државе. Међу црквеним великодостојницима је цар имао блиске пријатеље, али је са појединим представницима клира имао и несугласице, па се непосредно уплитао у нека црквена питања.

Ова докторска дисертација једним делом потврђује резултате и научне домете које су остварили савремени истраживачи завршног раздобља хиљадугодишње империје – умногоме другачије од представа које су имале старије генерације проучавалаца ромејске повеснице – али другим делом доноси низ научних новина, ваљаних закључака, умесних и проницљивих реинтерпретација.

И, најзад, али не и на последњем месту, докторанд Милорад С. Ђорђевић поставио је и нека нова питања. На поједина од њих је спремно дао одговоре, а нека је једноставно препоручио истраживачима који ће се убудуће бавити позновизантијском историјом.

6. Закључак

Докторска дисертација *Писма цара Манојла II Палеолога*, урађена скрупулозно и са несумњивом истраживачком акрибијом, а вредна по својим оригиналним научним резултатима, драгоцен је допринос бољем познавању византијске историје XIV и прве половине XV века и поготово феномена грађанских ратова који су фатално обележили то раздобље. Штавише, шире

гледано, ова дисертација не само да у највећој мери указује на узроке и последице ромејских унутрашњих трвења, него изриче и неке универзалне судове и оцене применљиве на појаву грађанских ратова у другим епохама и другим друштвима.

На основу свега што је изнето, Комисија са задовољством предлаже Наставно-научном већу да прихвати позитивну оцену докторске дисертације *Писма цара Манојла II Палеолога* докторанда Милорада С. Ђорђевића и закаже усмену одбрану, на којој ће чланови Комисије са кандидатом подробније размотрити нека стручна питања, указати му на евентуалне недоречености и- недоумице и дати одређене сугестије упутне и корисне за њено објављивање.

Са изразима особитог поштовања,

Београд,
10. јул 2023. године

Комисија

Проф. др Влада Станковић

Проф. др Драгољуб Марјановић

Доц. др Дејан Гашић